

Universitat de Barcelona
Facultat de Formació del professorat
Departament de Didàctica de les Ciències Socials

TESI DOCTORAL

ANÀLISI DELS ESPAIS DE PRESENTACIÓ ARQUEOLÒGICS DE L'EDAT DELS METALLS

Programa de Doctorat: Didàctica de les Ciències Socials i Patrimoni.
Bienni 2003-2005

Clara Masriera i Esquerra

Director: **Dr. Joan Santacana i Mestre**

Barcelona, 2007

CAPÍTOL VI: CONCLUSIONS GENERALS DE LA RECERCA

1.- Les reconstruccions, entre la desconfiança i el descrèdit

Pot semblar pretensions voler fer una anàlisi dels espais de presentació arqueològics de l'Edat dels Metalls a Europa en el reduït espai de temps de quatre anys; amb tot, els nostres objectius al començar la recerca eren ben modestos. En el fons, preteníem esbrinar fins a quin punt valia la pena realitzar les reconstruccions volumètriques de jaciments arqueològics, amb totes les seves variants possibles. Molts dels nostres col·legues els havíem vist reticents davant les reconstruccions. Alguns argumentaven escrúpols de tipus científic, d'altres presentaven la problemàtica derivada de la legislació espanyola que,

certament, també és reticent a aquest tipus d'intervencions, però ningú s'havia atrevit a preguntar-se si aquest tractament museogràfic era realment útil per a una millor socialització del coneixement. Aquí no ens referim a les veus crítiques contra les reconstruccions, que tenen el seu origen en una concepció elitista, conservadora i retrògrada del coneixement científic i del patrimoni, sinó a aquells que n'enfocaven el problema des de l'òptica crítica, però amb voluntat manifesta que el coneixement científic estigués al servei de la societat que, en definitiva, en paga la despesa.

2.- Les respostes a les hipòtesis

La nostra hipòtesi fonamental la vàrem formular de la següent manera: En la mesura que la majoria de persones tenen dificultats en la conceptualització de l'espai físic, la visita a un jaciment arqueològic reconstruït hauria de portar a una major comprensió d'aquests. Amb tot, contra aquesta hipòtesi, hi havia la percepció que alguns dels jaciments europeus reconstruïts no gaudien precisament d'una bona salut; semblava com si el món de les reconstruccions, passada una dècada d'eufòria, a cavall entre els anys setanta i vuitanta del segle passat, ara entraven en un túnel i començaven a ser objecte de crítiques i d'atacs, a més de disminuir el públic que els visitava. Si això era cert, com explicar-ho? Una de les causes per les quals els jaciments arqueològics amb interpretacions arquitectòniques a escala 1:1 presenten uns escenaris actuals de crisi, seria no tant la seva ineficàcia comunicativa, sinó l'oblit de mostrar als visitants de forma interactiva els mètodes d'anàlisi de l'arqueologia. Aquesta era una hipòtesi secundària.

Aquesta doncs, és la situació i la problemàtica que mou la nostra recerca i que pretén assolir els següents objectius:

CONCLUSIONS GENERALS DE LA RECERCA

- Objectiu 1: Conèixer l'abast de les museïtzacions en els jaciments de la Protohistòria europea.
- Objectiu 2: Conèixer fins a quin punt la presentació de jaciments arqueològics al públic incorpora, a Europa occidental, tècniques d'arqueologia experimental i de restitució d'elements.
- Objectiu 3: Conèixer fins a quin punt les presentacions de jaciments arqueològics al públic són realment satisfactòries pel públic en general.
- Objectiu 4: Conèixer fins a quin punt les reconstruccions físiques volu mètriques arqueològiques d'arquitectura protohistòrica ajuden als visitants a una millor aprehensió del període.

Pel què fa a l'objectiu primer i segon, és evident que va ser necessari analitzar quins són els jaciments arqueològics europeus més importants i significatius del període, i quins d'ells havien estat objecte d'adequació per a ser visitats. Aquesta tasca, gairebé impossible, ens havia de permetre identificar dins d'un bosc immens de jaciments, aquells que, per alguna raó, havien estat objecte d'intervencions singulars, és a dir, havien estat reconstruïts, replicats o interpretats arquitectònicament.

A grans trets, després d'una primera investigació vam poder classificar el patrimoni arqueològic de la Protohistòria europea en dos grans àmbits geogràfics:

- Àmbit Centre i Nord Europeu: La naturalesa del patrimoni arqueològic del període en el qual es centra la nostra recerca, resulta estar compost de material orgànic perible que en un període de cents d'anys i en un clima determinat, es desfà deixant tan sols el rastre a la terra del lloc on va ubicar-se, el que en termes arqueològics seria el negatiu que deixa la construcció arquitectònica que en un temps remot va ocupar aquell espai.

Aquest fet pot ser un detonant que ha propiciat, entre d'altres, el naixement i posterior desenvolupament de la tècnica de l'arqueologia experimental i la reconstrucció física d'alguns assentaments arqueològics in situ²⁵⁸.

- Àmbit mediterrani: Es parteix d'una tradició de conservació de les restes arqueològiques diferent a la de l'arc centre i nord europeu descrita amb anterioritat. Al mateix temps, que la naturalesa del patrimoni arqueològic-arquitectònic del període estudiat està compost bàsicament per material geològic de conservació perenne i material perible que tan sols es conserva en alguns casos. Aquests dos elements configuren un patrimoni que ha estat conservat en part i en major grau que el cas anteriorment esmentat. La tradició museogràfica d'aquesta àrea s'ha centrat en consolidar i preservar les restes tal com han estat trobades, sense realitzar-hi cap tipus d'experimentació ni intent de reconstrucció.

Una de les grans diferències a destacar entre els jaciments arqueològics presentats en un i altre àmbit és el context on s'ubiquen. En el primer àmbit, els jaciments arqueològics presentats, majoritàriament es localitzen en un entorn natural atractiu que dona al visitant una doble oferta de parc natural i parc arqueològic. En el segon àmbit, els jaciments es situen a prop d'entorns urbans sobradament construïts, o bé en entorns naturals degradats o poc cuidats.

²⁵⁸ Per conèixer els treballs de reconstrucció arqueològica que s'han portat a terme a Europa vegeu: Stone, P.G. & Planel, P.G. (Ed.). (1999). *The Constructed Past - Experimental archaeology, education and the public* -. London: Routledge. També Ahrens, C. (1990). *Wiederaufgebaute Vorzeit. Archäologische Freilichtmuseen in Europa*. Neumünster: Karl Wchholtz Verlag.

3.- Els dubtes sobre l'arqueologia experimental

El resultat d'aquesta primera part de la recerca, va ser prou interessant, ja que va mostrar que del gran conjunt de jaciments arqueològics de la protohistòria, sols una petitíssima part, són utilitzats en els manuals generals de referència per estudiar el període; això vol dir que la resta de jaciments no han estat tinguts en compte per a refer el passat? No cal dir que de tots els jaciments que apareixen en els manuals, n'hi ha molt pocs que siguin realment visitables; ben al contrari, alguns dels jaciments més importants, segons els manuals, no tenen cap instrument de divulgació, ni són accessibles al públic. Quan finalment arribem als jaciments intervinguts, certament, es poden agrupar amb models diversos, però els models de reconstrucció o de rèplica són realment minoritaris. Amb tot, la majoria d'ells argumenten com a justificació de la seva existència un factor d'arqueologia experimental. No és que l'arqueologia experimental sigui únicament el seu motor, però sí que es pot dir que és un dels motors principals. Tanmateix, al llarg d'aquesta recerca hem apreciat el valor que els arqueòlegs donen a l'arqueologia experimental. Hi ha conjunts arqueològics on, gràcies a l'experimentació, els avenços en la interpretació de les societats fòssils són realment sorprenents; aquests avenços es produeixen en tots els camps i van des de l'arquitectura als sistemes de protecció i confort de les persones. Molts dels tòpics sobre les societats protohistòriques han caigut, i avui és possible gràcies a aquests models manejar coneixements científics ben fonamentats sobre el que va ser el passat. Amb tot, també és cert que la necessitat d'obtenir una xifra de visitants adequada per sostenir econòmicament els equipaments, provoca sovint que activitats de simple exhibició siguin presentades com a arqueologia experimental. Aquest fet, es dona perquè, a diferència dels grans conjunts arqueològics "fossilitzats" i no reconstruïts que disposen d'ajudes públiques, i que sovint els financen els propis estats, la majoria de centres on hi ha restitució, la seva sostenibilitat depèn, en gran part, de les visites que siguin capaços de captar.

Per tant, no ha d'estranyar que l'arqueologia experimental sovint sigui substituïda per pràctiques falses que condueixen a una homogeneïtzació dels resultats. Així, per exemple, en aquest sentit, no deixa de sorprendre que solucions arquitectòniques pròpies de les costes bàltiques, les trobem repetides a les planes de Polònia, a la conca danubiana o als dos costats dels Alps. Tan pobres en recursos culturals eren les societats de l'Edat del Bronze, que no concebien més que uns pocs sistemes de cobrir els edificis? Tan limitades eren les solucions que les diverses cultures donaven als problemes quotidians? O bé, la circulació d'idees fa 3.500 anys era la mateixa que la que tenim avui?

És evident, que cal creure que qui és pobre no és el conjunt de societats de l'Edat dels Metalls a Europa, sinó les recerques que avui fem sobre elles. Aquestes repeticions de solucions que només s'evidencien quan un recorre tots els JR, són les que porten a desconfiar del rigor metodològic emprat, i la desconfiança que genera aquesta homogeneïtzació posa en perill la credibilitat de tot el sistema i més quan a l'Edat dels Metalls, ens enfrontem amb societats molt més variades que les actuals, ja que els nivells de circulació de persones, béns i serveis, no era tan intensa com ho és avui i, per tant, la homogeneïtzació no era possible.

4.- Cinc jaciments sota la lupa

Pel què fa als objectius tres i quatre, que intenten mesurar realment el grau de satisfacció del públic i l'aprehensió dels conceptes en funció de si la visita es fa en un jaciment reconstruït o no, la recerca era molt més complexa. El primer problema que hi ha en aquest tipus de treballs és la manca de models teòrics aplicats als centres patrimonials. No s'han fet estudis que intentin mesurar ni la satisfacció ni l'aprenentatge. La majoria d'estudis que es fan els podríem englobar dins el que podríem anomenar "màrqueting comercial" i el que sovint intenten és mesurar l'augment i descens de les visites, la tipologia i paràmetres molt elementals i fàcils de calcular com són mancances de serveis i similars.

Penetrar en el camp de la satisfacció o de l'aprenentatge és una altra cosa molt diferent, ja que els dos termes són molt subjectius i amaguen molts conceptes.

Per altra banda, el problema augmenta quan el que volem fer no és simplement saber si han après o no alguna cosa a la visita, sinó que el que es pretén és veure si la visita al jaciment A reconstruït és més o menys satisfactòria que la visita al jaciment B no reconstruït; així mateix també volem saber si la visita al jaciment A aporta més coneixement que la visita al jaciment B. La dificultat per afrontar aquesta problemàtica és òbvia, ja que en el cas de l'aprenentatge hem d'investigar els visitants abans que entrin en un jaciment i després que en surtin, ja que aquesta és la única manera d'avaluar si s'ha adquirit coneixement, mecànica que hem de fer tan en els JR com en els no reconstruïts. A ningú no s'escapa que el risc que tenim en aquesta mena de recerca és, sobretot, la fiabilitat de l'anàlisi. Cal saber prèviament quin és el número mínim d'enquestes a fer per un estudi quantitatiu, imprescindible en aquest cas, i aquest número s'ha de calcular sobre una població potencial de visitants que desconexem. Per altra banda, l'estudi qualitatiu també és indispensable, ja que saber què en pensen responsables i usuaris en els diversos nivells és una obligació metodològica ineludible, ja que sols així podem esbrinar si el que es manifesta és realment el que passa i el que es fa, o bé el que es manifesta és una cosa i el que succeeix al jaciment és una altra de ben diferent. Insistim en aquest punt, que encara que la sociologia i altres disciplines disposin de mètodes per fer treballs qualitius i quantitius, la manca de models en l'aplicació d'aquests mètodes a conceptes tan eteris implica riscos evidents.

Per fer aquesta recerca, havíem de buscar una sèrie de jaciments arqueològics del mateix període cronològic oberts al públic i adequats convenientment però, entre els quals, n'hi hagués algun de reconstruït. A més, calia buscar els jaciments en un àmbit territorial relativament petit, ja que no es podia comparar sociològicament el que passa en un jaciment de Catalunya amb el que passa

en un jaciment francès o del centre d'Espanya; la distància geogràfica i la presumible diferència sociològica podrien invalidar els resultats. De tots els jaciments arqueològics analitzats, la Ciutadella Ibèrica de Calafell (Baix Penedès, Tarragona), era l'únic jaciment d'aquest període reconstruït. Es tractava d'un jaciment relativament petit, ja que abasta uns 3.000 m² excavat i reconstruït a la última dècada del segle XX, i en el que s'hi havia aplicat tècniques d'arqueologia experimental. És un jaciment pioner a Espanya, i té una voluntat manifesta de tipus didàctico-divulgatiu, encara que es troba en una zona turística important a 30 Km. de Tarragona i a uns 60 Km. de Barcelona damunt la línia de costa. El jaciment està enclavat davant de mar entre la via del tren i una carretera molt transitada. La zona que envolta el poblat està totalment construïda amb apartaments vulgars, i blocs de fins a set pisos davant la mateixa línia de mar. És un dels paisatges turístics més densificats de la Costa Mediterrània. El jaciment, a més, no disposa de cap museu monogràfic i tots els objectes que s'hi mostren són rèpliques.

El segon punt elegit va ser el poblat ibèric d'Ullastret. Aquest jaciment arqueològic és el més important de la cultura ibèrica a Catalunya, situat a la plana de l'Empordà i a un centenar de quilòmetres del de Calafell; no està a la costa però sí en una comarca costanera, de les més turístiques del país, l'anomenada Costa Brava. Ullastret, a diferència de la Ciutadella Ibèrica de Calafell és realment una ciutat ibèrica de més de 17 Ha. Es tracta de la principal ciutat del territori dels Indigets i, el seu grau de conservació és espectacular. Les muralles i part del sistema fortificat conserven alçades pròximes a les originals, hi ha cases on únicament els hi manquen els trespols i el pis superior. El jaciment d'Ullastret també disposa d'un museu monogràfic on s'ensenyen les restes de la cultura material moble exhumades en el jaciment, i els entorns del jaciment, ubicat aprop d'una antiga llacuna, s'han preservat com a entorn natural.

El tercer jaciment que s'inclou a l'estudi és el de la Moleta del Remei a Alcanar, comarca d'El Montsià (Tarragona) amb mitja hectàrea. Es tracta d'un assentament típicament camperol, dalt d'un turó rodejat d'una muralla sub-circular, amb cases disposades en cercles concèntrics. La seva museïtzació és absolutament clàssica, amb murs consolidats i, els principals recintes i elements arquitectònics etiquetats amb iconografia didàctica. No té museu monogràfic i tipològicament respon als sistemes més convencionals de museïtzació. Dista uns seixanta quilòmetres de la Ciutadella Ibèrica de Calafell i uns dos-cents quilòmetres d'Ullastret.

El quart jaciment és el Molí de l'Espígol a Tornabous, comarca de l'Urgell (Lleida). És un assentament situat a la plana de 0,8 hectàrees d'extensió. Era una petita ciutat ibèrica, amb un urbanisme bastant regular i que es conserva en bon estat, encara que a nivell de paviment i fonamentació. Està encerclat d'un mur de protecció i senyalitzat. No té museografia didàctica i disposa d'un rudimentari centre d'interpretació sense elements originals. Des del punt de vista paisatgístic, encara que no és un turó elevat, des del jaciment es divisa la plana d'Urgell.

El darrer jaciment estudiat és el Turó de Ca n'Olivé a Cerdanyola del Vallès, comarca Vallès Occidental (Barcelona), que és un poblat ibèric de grandària mitjana que s'acosta a les dues hectàrees i que ha estat excavada amb mètodes moderns i fortament intervingut des del punt de vista de la consolidació dels murs. Museogràficament, té un sistema convencional amb mobiliari de ferro i iconografia didàctica. No té museu monogràfic. Des del seu punt de vista paisatgístic està pròxim a un nucli urbà i de l'aglomeració de Barcelona.

En resum doncs, els jaciments elegits són cinc, quatre dels quals responen a models convencionals de museïtzació de ruïnes – Ullastret, La Moleta del

Remei, El Molí de l'Espígol i el Turó de Ca n'Olivé – i un respon a un model clàssic de reconstrucció – Ciutadella Ibèrica de Calafell -.

Abans d'explicar els resultats de l'estudi, creiem que és important fer una aproximació a la metodologia emprada. Des del punt de vista metodològic, l'anàlisi qualitativa sempre està més pautaada i no ofereix més dificultat en aquest camp del patrimoni que en qualsevol altre, i la seva validesa està en relació sobretot amb el número i variada tipologia dels entrevistats. El problema metodològic resideix sobretot, en aquest cas, en l'anàlisi quantitativa per la qual cosa creiem necessari esbossar els trets fonamentals.

En primer lloc, es va haver de dissenyar una doble enquesta amb la finalitat de conèixer el nivell de coneixement sobre la cultura ibèrica del qual partien els visitants i s'hi havia un evolució cognitiva en sortir de la visita. Les mateixes enquestes també ens van indicar variables sobre el sexe, l'edat i el nivell d'estudis dels enquestats i de satisfacció – valoració de la visita, per tal de contrastar-ho amb els resultats de coneixement de la cultura ibèrica. Els resultats de totes les enquestes realitzades en els cinc jaciments objecte d'estudi van ser classificats amb aquells resultats que s'havien respost en jaciments que n'hem dit consolidats - en els quals les seves restes no havien patit cap transformació - i els reconstruïts, on les ruïnes havien estat objecte d'una interpretació i modificació en tres dimensions a mida real.

5.- Jaciments i públic: evidència o sorpresa?

Un dels factors que més crida l'atenció quan es comparen els dos tipus de jaciments és el del perfil del públic. Segons els resultats obtinguts, el públic que més freqüenta els JR respon a uns nivells culturals més baixos, mentre que els JC tenen un públic amb nivells d'estudis més alts. Deixant al marge les possibles explicacions d'aquest fenomen, i que responen a factors d'edat dels

visitants i funció dels jaciments, la dada pot amagar altres explicacions implícites. La visita a un jaciment arqueològic, per a molta gent, va associada al concepte de ruïna, amb tota la seva càrrega romàntica i d'enigma que pot tenir. En aquest sentit, la visita a un jaciment pot tenir connotacions no diferents de la visita a un reliquiari; es tracta d'una veneració d'objecte, santificat pel temps i per la tradició acadèmica. Per altra banda, el jaciment arqueològic romàntic confereix als seus visitants elements de prestigi social que desmereixen quan es tracta d'un monument reconstruït. Aquest tipus de visitant, amb estudis superiors, no sempre cerca en una visita aclarir dubtes, analitzar conceptes, certificar hipòtesis i adquirir coneixements específics. Pot ser que simplement la visita tingui com a objectiu certificar la seva pertinença a una elit cultural, a una "confraria" on hi entra poca gent; és el segell d'allò que és exclusiu. És ben cert, que aquesta pàtina cultural que confereix el jaciment consolidat, no sempre l'ofereix el reconstruït, per quan la reconstrucció té molt d'infantil a ulls d'aquest col·lectiu.

Per altra banda, hi ha un fet que pot ser contingent i, per tant, no generalitzable a altres estudis que es poguessin fer en el futur sobre aquesta temàtica: ens referim al medi natural que envolta els jaciments. El visitant dotat d'un estatus cultural més alt, cerca "qualitat de visita"; no va a veure un jaciment arqueològic per ell mateix, sinó perquè s'inscriu en un marc natural o paisatgístic de qualitat. Com que en el cas que nosaltres hem estudiat, aquest paisatge de qualitat es dóna en la majoria de casos de JC, però no es dóna en absolut en l'únic reconstruït, és evident que aquest factor és un filtre que selecciona el visitant.

El segon element digne de ser ressaltat és el que fa referència a l'eficàcia didàctica dels dos tipus de jaciments. En efecte, el resultat de la recerca mostra ben clarament, i sense gairebé discussió possible que els JR comporten sempre aprenentatge real. En aquest sentit, les diferències entre les enquestes de l'abans i el després de la visita, són molt significatives. Contràriament, la

visita als JC, no sols no mostren l'existència d'aprenentatge sinó que fins i tot, posen de manifest la possibilitat que la visita introdueixi confusió, és a dir, que es desaprengui. Aquesta constatació és sorprenent i va molt més enllà de la hipòtesi prevista inicialment. Nosaltres no hauríem gosat mai plantejar una hipòtesi que partís de la suposició que la visita a un jaciment arqueològic implica desaprenentatge. Amb tot, la recerca apunta en aquesta direcció i això pren més significat si sumem el fet que els visitants dels JC tenen un nivell cultural més alt que els altres, és a dir, són visitats per persones més cultes que, tot i això, quan surten solen saber menys que quan hi han entrat. Aquest resultat ens sembla tan important que creiem que fa necessari continuar la recerca a partir justament d'aquesta hipòtesi, cosa que permetria aprofundir en els factors de confusió dels jaciments arqueològics.

Finalment, el tercer element significatiu de la recerca fa referència al grau de satisfacció. En aquest punt, els resultats no semblen tan concloents, ja que la satisfacció és un concepte que n'amaga molts d'altres i, per tant, és difícil de computar. Si per satisfacció entenem "divertit" versus "avorrit", els JR produeixen satisfacció; si per satisfacció entenem "ho he comprès" versus "no ho he comprès", els JR produeixen satisfacció; si per satisfacció entenem "activitat" versus "passivitat", els JR produeixen satisfacció; si per satisfacció entenem "coneixement pràctic" versus "coneixement teòric" els JR produeixen major satisfacció.

Amb tot, si per satisfacció entenem "inútil" versus "profitosa", o bé "interessant" versus "no interessant", els JR no causen més satisfacció que els consolidats. Hi ha explicacions per tot això?

En aquest punt, podem dir que s'ha acabat la recerca però no els problemes pendents; resten molts interrogants a resoldre:

CONCLUSIONS GENERALS DE LA RECERCA

- Caldria enfocar la recerca fonamentalment des del punt de vista qualitatiu, per tal d'esbrinar si les dades quantitatives d'aquesta recerca són coincidents.
- Seria important esbrinar a fons on resideix la resistència dels professionals de l'arqueologia a realitzar processos d'experimentació arqueològica
- Estudiar si realment hi ha similituds entre les reconstruccions realitzades en diferents països del mateix període.
- Realitzar la mateixa recerca en el món romà i medieval.